

Vztahy Ruska a Střední Asie jako determinant „plynové bezpečnosti“ Evropy

SLAVOMÍR HORÁK

Russia – Central Asia relations in the gas industry: the implications for the energy security of Europe

Abstract: The discussion of the energy security of Europe is focused mainly on Russia. However, Russia – Central Asia energy relations became very important in Eurasia after the dissolution of the USSR. While its reserves of strategic raw materials (especially gas) are not comparable with those in Russia, Central Asia could be an additional source for supplying these raw materials to Europe. Europe should be involved in “The Great Game” for Central Asian gas. The significance of Central Asia regarding the increasing demand for gas in Europe cannot be overestimated. On the other hand, due to the growing interest of China and other Asian powers in Central Asia, maintaining a local gas pipeline network which would move gas in the direction of Europe (rather than in the direction of other Asian countries) should be a priority for both European countries and Russia. The rivalry between Russian and non-Russian pipeline projects for delivering gas is secondary in this context.

Key words: Russia, Central Asia, gas, International Relations, energy security, EU.

„Pro Západ neexistuje alternativa k ruskému modrému palivu.“
Alexej Miller, generální ředitel Gazpromu

Energetické krize mezi Ruskem a Ukrajinou počátkem roku 2006 a mezi Ruskem a Běloruskem o rok později rozvířily v Evropské unii (EU) i v České republice (ČR) diskuzi okolo spolehlivosti dodávek energetických surovin z východu. Problémy v dodavatelsko-odběratelských vztazích mezi Ruskem a státy bývalého Sovětského svazu (SSSR) se v podstatě opakují každoročně a prozatím pouze v některých případech došlo k jejich přenesení na konečné odběratele v Evropě (poprvé v roce 2004, kdy byly zastaveny dodávky plynu do Polska, Litvy či Německa). V evropském i českém diskurzu jsou analyzovány zejména ony bezprostřední problémy, které jsou z pohledu Evropy nejviditelnější (vztahy Ruska s Ukrajinou/Běloruskem), (*Litera a kolektiv, 2006*).

Jen ojediněle se v této diskuzi objevuje reflexe vztahů mezi Ruskem a Střední Asíí. Přitom právě středoasijský region se stal důležitým vektorem ruské zahraniční politiky po nástupu Vladimira Putina. Jedním z hlavních pilířů Putinovy širší politiky ve středoasijsko-kaspickém regionu se vedle politicko-vojenské a dopravně-komunikační dominance stala především energetická problematika (*Лаумулин, 2006, s. 43*). A právě na vztazích mezi Ruskem a středoasijskými státy budou do značné míry záležet i možnosti a limity evropských aktivit vůči Rusku, stejně jako vůči samotným středoasijským státům. Proto by Evropa měla pozorně zkoumat tyto vztahy, a to nejen v plynárenské sektoru.

V době vlády prezidenta Putina se Rusko opět stalo dominantním hráčem v energetické sféře. Faktický monopol Ruska na odběr většiny produkovaného plynu ze Střední Asie,

stejně jako další možnosti nátlaku ze strany Moskvy neposkytují středoasijským státům příliš prostoru pro nezávislou politiku. Zároveň Rusko logicky využívá své převahy jako nástroj zahraniční politiky.

Rusko si také uvědomuje dlouhodobou neutržitelnost své momentální dominance. Zájem o středoasijský plyn sdílí více globálních aktérů, kteří se mohou stát nevídanými konkurenty, ale i tolerovanými partnery. Do první skupiny patří zejména USA a Evropská unie a jejich snahy o využití nerostného bohatství Střední Asie. Mezi momentálně tolerované partnery v tomto prostoru se pak řadí například Čína nebo Írán, avšak i to se může ve střednědobém horizontu změnit.

Přestože středoasijský plyn prozatím neputuje do evropských zemí, tento region je potenciálním zdrojem tohoto artiklu pro evropský trh. Otázkou však zůstává, zda „středoasijská bonanza“ není zároveň i jistým mýtem, kterým se Evropa snaží zajistit si lepší vyjednávací pozici vůči svým hlavním obchodním partnerům. Střední Asie totiž z hlediska importních možností Evropy představuje spíše marginální region.

Ve snaze o kontrolu trhu v plynárenské oblasti hrají zásadní úlohu exportní trasy. Export této suroviny je silně závislý na dostupnosti plynovodních sítí. A právě konkurenční boj velmocí o transportní trasy dnes dominuje plynárenskému odvětví ve Střední Asii dokonce více než otázka investic do těžby v samotných středoasijských zemích. Lze konstatovat, že všichni zájemci vycházejí z principu *via facti* – ten, kdo bude mít postavený plynovod, bude zároveň mít možnost vstoupit i do vyjednávání o naplnění své trasy konkrétním plynem. I v tomto směru má Rusko náskok, daný jednak sovětským dědictvím (tedy reálnou existencí plynovodů, postavených ještě v sovětském období) a jednak včasným uzavřením dlouhodobých kontraktů na dodávky plynu ze Střední Asie. Tyto dohody mohou však středoasijské státy kdykoli přehodnotit ve prospěch obchodního partnera, který jim bude schopen nabídnout lepší podmínky.

Při zkoumání ruského vlivu ve středoasijském plynárenském sektoru i možností Evropy v této oblasti nelze proto opomenout problematiku stávajících i perspektivních plynovodů ve Střední Asii. Zdá se však, že nehladě na výstavbu případných alternativních plynovodů mimo území Ruska nebudou zásoby zemního plynu v regionu i přepravní kapacity dlouhodobě schopny uspokojit rostoucí poptávku Evropy. Navíc se v roce 2006–2007 objevil ve Střední Asii i faktor Číny, který se může dlouhodobě ukázat jako společná hrozba pro Rusko i Evropu.¹ S ohledem na omezený rozsah tohoto článku je čínský faktor na středoasijském trhu s plynem analyzován pouze do té míry, v jaké má přímý dopad na dva hlavní zkoumané problémy (na vztahy mezi Ruskem a středoasijskými státy a na možnosti a limity evropských aktivit vůči Rusku). Čínský faktor tak zůstává předmětem dalšího výzkumu.

Analýza těchto problémů – rusko-středoasijských vztahů a exportních tras – zároveň umožňuje určit možnosti a limity vzájemných vztahů Evropy a zemí Střední Asie v plynárenském sektoru. Jsou středoasijské státy schopny vymanit se ze závislosti na Rusku v plynárenském průmyslu? Jaké jsou s ohledem na Rusko a jeho pozici ve Střední Asii perspektivy přímé spolupráce Evropy se středoasijskými zeměmi v oblasti dovozu zemního plynu? Zajistí alternativní dovozní trasy (tedy mimo Rusko) Evropě lepší vyjednávací pozici? Tyto otázky, viděné skrze dva výše uvedené aspekty, patří k hlavním zkoumaným problémům tohoto článku. Odpověď na tyto otázky podává závěr, v němž jsou identifikovány hlavní faktory, které musí Evropská unie vzít v úvahu při rozhodování o své strategii vůči tomuto regionu.

Vedle důrazu na rusko-turkmenské, rusko-uzbecké a rusko-kazašské vztahy v energetické sféře se proto tato studie zaměřuje i na analýzu stávajících transportních možností a na jejich perspektivu.² Vzhledem k největším potenciálním zásobám turkmenského plynu je největší prostor věnován právě této zemi. Na jejím příkladu lze rovněž ukázat v plném rozsahu možnosti a limity Ruska při ovládnutí palivoenergetického průmyslu ve Střední Asii, které nemusejí být vždy pouze ekonomické, ale souvisejí i s politickými či psychologickými

kými momenty. Zrcadlově se tím zároveň odhalují i limity pro pronikání Evropy do tohoto prostoru.

Z hlediska heuristiky je konzultace zaměřena především na ruské a postsovětské zdroje, a to jak psané povahy, tak i ústní konzultace s nejrůznějšími činiteli i experty na danou problematiku (některé z nich je však nutné zachovat v anonymitě). Použití ruskojazyčných pramenů a literatury je určeno i tím, že značná část západních prací čerpá ze stejných zdrojů.

**Produkce, vývoz a předpokládané zásoby zemního plynu
v klíčových zemích eurasijského prostoru**

	Rusko	Kazachstán	Turkmenistán	Uzbekistán
Celková produkce (2006)	612,1 mld. m ³	23,9 mld. m ³	62,2 mld. m ³	55,4 mld. m ³
Vývoz (2006 předpoklad)	201 mld. m ³	7–8 mld. m ³	39–50 mld. m ³	10 mld. m ³
Předpokládané zásoby	47,6 bil. m ³	3 bil. m ³	2,86 bil. m ³	1,87 bil. m ³

RUSKO-TURKMENSKÉ VZTAHY – NEVZPYTATELNÉ PARTNERSTVÍ

Turkmenistán spolu s Kazachstánem disponuje největšími zásobami zemního plynu ve Střední Asii (viz tabulka Produkce, vývoz a předpokládané zásoby zemního plynu v klíčových zemích eurasijského prostoru). Přestože se odhady jeho zásob výrazně liší, poslední geologické objevy naznačují, že turkmenské pouště skrývají dostatečné množství zásob plynu pro uspokojení poptávky ze strany všech zájemců (vedle Ruska jde zejména o Čínu a o Evropu).³ Tyto skutečnosti nejsou však prozatím podepřeny nezávislými výzkumy. Problémem Turkmenistánu zůstávají také možnosti reálné těžby, kde se odhady předních agentur liší. Tradičně konzervativní jsou odhady *Oil & Gas Journal*, zatímco odhady turkmenské strany jsou všeobecně brány spíše jako zbožná přání zesnulého prezidenta Saparmurata Türkmenbašyho (jeho nástupce Gurbanguly Berdimuhamedov operuje s podobnými čísly). Reálné statistiky ohledně stávající i perspektivní těžby se tak pohybují spíše na střední úrovni mezi těmito dvěma póly, avšak získání relevantních informací je v případě Turkmenistánu prakticky nemožné.

Těžba turkmenského plynu v roce 2005 a odhad pro 2010 (mld. m³/rok)

	International Energy Agency	Oil & Gas Journal	Wood Mackenzie	Institut enérgetičeskich issledovanij RAN	Turkmen-něftgáz
2005	49–61	44	62	60–65	85
2010	76–86	71	85	70–105	120

Pramen: Губанов, Вячеслав Анатольевич: Внешнеэкономические аспекты газовой промышленности стран Центральной Азии, дис. кандидата экон. наук. Москва: Институт экономики РАН, 2006, s. 183.

Zásoby zemního plynu Turkmenistánu a existující exportní trasy jednoznačně determinují náplň rusko-turkmenských vztahů.⁴ Většina turkmenského plynu se exportuje do Ruska nebo přes něj a příjmy z exportu plynu tvoří až 70 % deklarovaných příjmů země (*Kypmov, 2003*). Vztah mezi oběma zeměmi však v této oblasti nikdy nebyl jednoduchý, přičemž příčiny problémů lze spatřovat na obou stranách. Trojúhelník Turkmenistán – Rus-

ko – Ukrajina byl po celá devadesátá léta minulého století rozhodujícím faktorem energetické spolupráce obou zemí. Turkmenistán z tohoto trojúhelníku začal těžit až v posledních několika letech, neboť díky konkurenčnímu boji Ukrajiny a Ruska o turkmenský plyn mohl postupně zvyšovat cenu této suroviny (v letech 2000–2007 tak cena vzrostla na více než trojnásobek).

Dynamika rusko-turkmenských vztahů od rozpadu SSSR

Již v roce 1992 byla podepsána dohoda o dodávkách turkmenského zemního plynu do přetrvávajícího společného exportu zemí bývalého SSSR do Evropy ve výši 11,3 mld. m³. Dalších 28,4 mld. m³ bylo určeno pro zabezpečení dodávek na Ukrajinu, jejíž potřeba plynu se již v době SSSR pokrývala z Turkmenistánu.⁵ Podle některých autorů ubírala tato dohoda podíl ruským plynářským společnostem na vývozu na Západ (*Бирюков, 2001, s. 84*). V říjnu 1993 proto Gazprom zastavil přepravu turkmenského plynu na export do zemí mimo Společenství nezávislých států (SNS). O několik měsíců později Turkmenistán fakticky zastavil dodávky pro Ukrajinu, která nebyla chronicky schopna za dodaný plyn platit.⁶ Na obnovení transportu turkmenského plynu na Ukrajinu měl však velký zájem i Gazprom, pro něhož byla zase důležitá otázka exportu ruského plynu přes ukrajinské území (*Lelyveld, 2002 b; Litera a kolektiv, 2006, s. 85–96*). Gazprom zároveň nákupem turkmenského plynu pro ruský trh za fakticky vnitroruské ceny získával větší kapacitu pro vlastní vývoz.

Situaci mělo vyřešit založení společného rusko-turkmenského podniku TurkmenRosGaz, který měl nakupovat plyn v Turkmenistánu a zajistit jeho tranzit na Ukrajinu. Platby měly být prováděny částečně ve valutách a částečně zbožím. Avšak tento podnik existoval pouze do roku 1997, kdy Türkmenbašy prohlásil, že podobný systém plateb je pro něj nevýhodný (*Файзуллаев, 2005 a, s. 162–173*). Podílíky TurkmenRosGazu se staly Turkmenněftgaz (pod osobním dohledem Türkmenbašyho, 51 %), ruská společnost Gazprom (45 %) a společnost Itera (4 %).⁷ Společnost Itera, v níž měl významný podíl bývalý blízký spolupracovník prezidenta Türkmenbašyho a bývalý vicepremiér Turkmenistánu Valerij Otčercov, vlastnila sice pouze minoritní podíl, avšak po zániku TurkmenRosGazu byla vybrána jako operátor při dodávkách plynu z Turkmenistánu na Ukrajinu, který ostatně zajišťovala již od roku 1995. V samotném Turkmenistánu se společnost Itera mohla opřít o Otčercovův vliv na Türkmenbašyho, stejně jako o jeho známosti v okruhu nejbližších prezidentových poradců.

Se společností Itera Turkmenistán podepsal řadu smluv na dodávky plynu s realizací na Ukrajině, přičemž byly použity nejrůznější mechanismy. V roce 1999 byla například Itera vybrána za operátora mezi Turkmenistánem a Ukrajinou, ačkoli se Ukrajina zavázala platit Turkmenistánu přímo. Počátkem roku 2000 uzavřela Itera s Turkmenistánem nový kontrakt na dodávku 30 mld. m³ plynu pro Ukrajinu za cenu 40 USD/1000 m³ a za stejnou cenu navíc nakoupila 10 mld. m³ plynu pro prodej do Evropy.

Podstata problému se za několik let transportu turkmenského plynu na Ukrajinu přes Rusko příliš nezměnila. Ukrajina nebyla schopna platit své závazky Turkmenistánu za dodávky plynu. Turkmenistánu naopak chyběla jakákoliv alternativa pro export této suroviny. Türkmenbašy proto od roku 1994 několikrát export plynu na Ukrajinu pozastavil (největší pauzy v dodávkách nastaly mezi léty 1997 a 1999). V této době také nejvíce poklesla těžba zemního plynu, a to prakticky až na úroveň spotřeby v samotném Turkmenistánu. Jedinou vývozní alternativou se tak stal lokální plynovod do íránské provincie Chorásán, zprovozněný v roce 1997.⁸

Po každé krizi se ukrajinská strana pokusila vyvolat nová jednání o odložení plateb či o restrukturalizaci svého dluhu vůči Turkmenistánu. Často se tak dělo za pomoci třetí strany. Nad tímto zprostředkováním však vždy držela kontrolu Moskva.⁹ Její vliv se ukázal i při pokusu obejít Rusko pomocí třístranného íránsko-turkmensko-ukrajinského kontraktu:¹⁰ Gazprom totiž reagoval varováním, že nebude mít volnou kapacitu pro přepravu turkmenského plynu, tato trojstranná spolupráce tak nakonec zůstala nenaplněna.¹¹

Po změnách v Gazpromu, kdy se do čela dostal Alexej Miller, se do té doby partnerský vztah s Iterou, založený na osobních kontaktech, změnil na konkurenční boj (*Привач – Денисов, 2002*). Gazprom se pokusil převzít kontrolu nad obchodem s turkmenským plynem zcela do svých rukou. Tato nová iniciativa se jistě neodehrála bez posvěcení nejvyššího ruského vedení. Tehdejší ruský prezident Vladimir Putin podpořil Gazprom v samotném Turkmenistánu, když při své první návštěvě v Ašgabatě v květnu 2000 uvedl, že Rusko má zájem nakupovat cca 50 mld. m³ plynu, což se rovnalo fakticky objemu celkové turkmenské produkce.¹² Realizace podobného plánu by výrazně omezila zájem investorů o alternativní cesty exportu plynu ze země. Rusko navíc mohlo využít údajných neshod mezi vedením Itery a Türkmenbašym. Gazprom se nakonec od roku 2003 skutečně stal jediným operátorem dodávek turkmenského plynu namísto Itery.

Současnost rusko-turkmenských vztahů v energetické oblasti

Klíčovým kontraktem pro vzájemné vztahy mezi Ruskem a Turkmenistánem se stala smlouva o spolupráci v plynárenské oblasti, uzavřená v Moskvě v roce 2003. Na ni dále navázala smlouva mezi Gazpromem a Turkmenneftgazem. Ta Rusku fakticky zaručila monopol na odběr turkmenského plynu od roku 2007.¹³ Současně by měl vývoz do Ruska stoupnout až na 70–80 mld. m³ zemního plynu v roce 2010. Tato hodnota odpovídá středním odhadům těžby v zemi, neponechává tak žádný prostor pro export turkmenského plynu do Íránu (maximálně 10 mld. m³), pro domácí spotřebu (12–15 mld. m³) či pro potenciální export do Číny (cca 30 mld. m³). Za tento kontrakt zaplatilo Rusko poměrně vysokou cenu – byla vypovězena rusko-turkmenská smlouva o dvojím občanství, což zkomplikovalo situaci cca 100 tisícům obyvatel Turkmenistánu s ruským občanstvím (*Šír, 2007*). Kromě dodávek plynu smlouva rámcově určovala možnosti společného využívání Kaspického moře a projektů v oblasti těžby a energetiky.

Již v prvních letech po podpisu výše uvedené smlouvy z roku 2003 se ukázalo, že ji Türkmenbašy bude ochoten rámcově plnit, zároveň ale že bude tvrdě požadovat svůj podíl na zisku. V letech 2004–2007 si Turkmenistán jednostrannými kroky několikrát vymohl zvýšení ceny plynu dodávaného do Ruska a na Ukrajinu. Přitom se Türkmenbašymu vždy podařilo získat, co požadoval.¹⁴ Naposledy prezident Türkmenbašy předložil požadavek na zvýšení ceny na 100 USD krátce před svou smrtí. V září 2006 tak byla podepsána upřesněná smlouva, která zahrnuje nákup 150 mld. m³ plynu Gazpromem za cenu 100 USD za 1000 m³ na období 2007–2009.¹⁵ Cena byla ustavena jako neměnná na celé tři roky. Vzhledem k předchozím krokům Türkmenbašyho, který se necítil podepsanými kontrakty vždy vázán, není možné vyloučit ani další případnou korekci cen směrem nahoru. Přestože nové vedení země v čele s prezidentem Berdymuhamedovem deklarovalo zájem o dodržování podepsaných dohod, koncem listopadu se 2007 se Gazprom a Turkmenistán dohodly na dalším zvýšení cen zemního plynu.¹⁶

Prozatím poslední významný diplomatický úspěch ve vztazích s Turkmenistánem znamenala Moskva v květnu 2007, kdy byla podepsána deklarace o výstavbě Kaspického plynovodu (podrobnosti viz níže).¹⁷ Projekt předpokládá rekonstrukci a zvýšení kapacity stávajícího systému plynovodů ze Střední Asie do Ruska a výstavbu nového plynovodu (tzv. Střední Asie – Centrum III) po východním pobřeží Kaspického moře z Turkmenistánu přes Kazachstán do Ruska s napojením na ruský systém plynovodů. Většina komentářů v ruském i západním tisku se shodovala na tom, že se jedná o signál proruské orientace nového turkmenského režimu. Spíše však jde o pragmatický postoj, podobně jako v případě Kazachstánu. Přestože zájem o realizaci těchto dohod je reálný na všech zainteresovaných stranách, prezident Berdymuhamedov může nadále vyjednávat i o dalších variantách exportu plynu přinejmenším proto, aby zlepšil svou vyjednávací pozici vůči Rusku.

Z vnitroturkmenského hlediska existují potom tři hlavní problémy, které neumožňují rozvoj plynárenského sektoru v zemi – reálná těžba a otázka zásob této suroviny, modernizace vnitřní sítě a nedostatek kvalifikovaných specialistů v oblasti energetického sektoru.

Těžba v Turkmenistánu je v současné době hluboko pod závazky Ašgabatů (nehledě na výše uvedenou propustnost existujících linií).¹⁸ Bývalý prezident Türkmenbašy se ukázal jako poměrně nevěrohodný partner, který uzavřené dohody svévolně porušoval, zejména neohlášeným zvyšováním ceny plynu. Nové vedení Turkmenistánu se sice přihlásilo ke všem podepsaným závazkům, nicméně výpadky v těžbě plynu na export mohou v následujících několika letech nadále způsobovat problémy odběratelům (především Ukrajině).

Ve střednědobém a dlouhodobém horizontu lze očekávat dokončení dalších produktovodních projektů. V takovém případě patrně poptávka ještě více převýší možnosti těžby v Turkmenistánu, a tak lze očekávat cenovou válku mezi jednotlivými odběrateli. Pokud bude realizován jakýkoli z alternativních projektů, ruské společnosti se budou muset vzdát současných zisků a nabídnout Turkmenistánu přijatelnou cenu za odběr plynu (*Лужанин, 2007, s. 261–267*). To bude znamenat především růst ceny na vnitroruském trhu se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Tato změna se může dotknout i západoevropských partnerů.

V neposlední řadě se jedná i o nedostatek kvalifikovaných kádrů, kteří byli v době Türkmenbašyho éry většinou propuštěni ze zaměstnání, často z důvodů neschopnosti složit předepsané zkoušky v oficiálním jazyce. Proto musela odejít z funkcí řada ruskojazyčných specialistů, kteří *de facto* udržovali v chodu energetický sektor republiky. Po smrti Türkmenbašyho se objevila naděje, že by se kvalifikovaní specialisté mohli vrátit na svá místa. Nicméně tento návrat, stejně jako nárůst počtu nových kádrů z turkmenských či ruských škol patrně nedokážou nahradit odliv kádrů z posledních patnácti let.

* * *

Celkově lze konstatovat, že problém závislosti Turkmenistánu na Rusku, pokud jde o export turkmenského zemního plynu, se od rozpadu Sovětského svazu prakticky nezměnil. Rusko a konkrétně Gazprom v současné době kontrolují rozhodující objem turkmenského vývozu. Ruská strana navíc může operovat s významným vlivem na místní elity (*Прозин, 2006*). Zároveň se Rusko, pokud chce splnit své závazky pro evropské trhy, bez turkmenského plynu neobejde.

V tomto kontextu také současná jednání Ruska ohledně rekonstrukce stávajících tras reagují na diplomatickou aktivitu dalších zemí, které po smrti Türkmenbašyho opět začaly vyjednávat s Turkmenistánem o konkurenčních projektech (především Transkaspický plynovod a plynovod do Číny). Zvýšený zájem ostatních velmocí nutí Moskvu přejít od slov k činům při realizaci vlastních projektů. V případě realizace alternativních tras již Turkmenistán bude potřebovat odběratele v Rusku mnohem méně než ruští odběratelé turkmenský plyn.

V této souvislosti jde především o zdokonalení systému plynovodů Střední Asie – Centrum, jímž dnes proudí většina turkmenského plynu a jehož kapacita není dostačující pro přepravu kontrahovaných objemů dodávek. Převážná kapacita plynovodu z Turkmenistánu je totiž cca 45 mld. m³ za rok, zatímco Turkmenistán by měl podle stávajících smluv dodat severním směrem téměř dvojnásobek.¹⁹

RUSKO-UZBECKÉ VZTAHY – MÉNĚ PLYNU, VÍCE POTÍŽÍ

Struktura vzájemného obchodu mezi Ruskem a Uzbekistánem se po rozpadu SSSR změnila relativně málo. Do Ruska putují převážně suroviny a opačným směrem hotové výrobky, zejména stroje a zařízení. Na přelomu století se sice podařilo podíl surové bavlny na celkovém objemu uzbeckého exportu snížit, ale dělo se tak především na úkor zvýšení podílu energetických surovin.²⁰

Palivoenergetický sektor se stal klíčovým momentem rusko-uzbecké ekonomické spolupráce.²¹ Vývoz zemního plynu je rovněž jednou z hlavních zahraničněekonomických priorit. Podle různých údajů se ověřené zásoby zemního plynu v Uzbekistáně v posledních letech pohybovaly mezi konzervativními 1,75 biliony m³ (údaje International Energy

Agency) a 6,3 biliony m³ (údaje Gazpromu),²² přičemž každoroční těžba představuje okolo 60 mld. m³.²³ Větší část těžby je však určena k pokrytí domácí spotřeby, část dováží Kazachstán (cca 1 mld. m³), Tádžikistán a Kyrgyzstán a pouze menší díl je určen k vývozu na další trhy. V dubnu 2004 se uzbeký Uzbekněftgáz a Gazprom dohodly na investicích do těžby plynu v nalezišti Šahpahty v Ust-Jurtu na západě Uzbekistánu, přičemž Gazprom plánuje v této oblasti další průzkum nalezišť. Ruská společnost Lukoil by navíc měla zahájit těžbu plynu na strukturách Kandym, Hauzak a Šady v Bucharské oblasti. Celková výše ruských investic do těžby ropy a zemního plynu v Uzbekistánu by měla v nejbližších letech představovat okolo 2,5 mld. USD (*Урдашев, 2004, s. 348*).

V prvních letech po rozpadu SSSR se export uzbekého plynu do Ruska zcela zastavil. Z hlediska Gazpromu nebylo výhodné dovážet zemní plyn z Uzbekistánu. Na samotném ruském trhu se cena plynu pohybovala okolo 6–8 USD za 1000 m³, zatímco uzbeká strana požadovala za svůj plyn mnohonásobně více (*Файзуллаев, 2003, s. 15*).

Na přelomu tisíciletí však cena plynu i ruská spotřeba začaly růst. Gazprom a další ruské společnosti tak začaly ve Střední Asii hledat nové příležitosti. Uzbekistán se stal vedle Turkmenistánu jednou z nejdůležitějších zemí, a to i ze strategického hlediska. Ruskou prioritu v této době deklaroval i prezident Putin, a tak byla zajištěna politická podpora všech projektů spolupráce. Výsledkem těchto jednání byl podpis smlouvy mezi ruskými společnostmi Lukoil a Itera a uzbekou státní společností Uzbekněftgáz z roku 2001 o těžbě v oblasti Buchary. O rok později byla podepsána významná smlouva o strategické spolupráci v plynárenské oblasti mezi uzbekým monopolem Uzbekněftgáz a ruským Gazpromem, která umožňovala obnovení dodávek do Ruska.²⁴ Podle ní by se vývoz uzbekého plynu měl zvýšit až na 13 mld. m³ plynu v roce 2007. Rusko by si tímto krokem fakticky monopolizovalo celou těžbu uzbekého plynu určenou do zahraničí.²⁵ Gazprom navíc získal možnost průzkumu dalších nalezišť (*Ионова, 2003, s. 20–24*).

Problémem při realizaci všech dohod je stávající kapacita plynovodu Střední Asie – Centrum a také dohoda Gazpromu s kazašským KazMunajGazem, která umožňuje přepravu maximálně 10 mld. m³ plynu z Uzbekistánu. Stávající systém plynovodů potřebuje značné investice, které by podle dohody z roku 2001 měly poskytnout ruské společnosti Gazprom a Lukoil. Mělo by se jednat o největší investici do uzbekého palivoenergetického sektoru od rozpadu SSSR (*Файзуллаев, 2003, s. 16*). Teprve v roce 2005 začal Gazprom pracovat na zvýšení propustnosti systému Střední Asie – Centrum a v letech 2005 a 2006 investoval přibližně 100 mil. USD do zvýšení propustnosti tohoto systému ze 48 mld. m³ na 56 mld. m³ (*Лаумулин, 2006, s. 53*). I přesto zůstává tranzitní potenciál Uzbekistánu nedostatečný vzhledem k podepsaným objemům dodávek z Turkmenistánu. Prozatím posledním impulzem, který potvrdil trend zvyšování propustnosti plynovodů, bylo již zmíněné memorandum prezidentů Ruska, Kazachstánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu ze 14. 5. 2007.²⁶

* * *

Export do Ruska je pro Uzbekistán mnohem lukrativnější než vývoz do okolních, často chronicky neplaticích zemí (Kyrgyzstán, Tádžikistán).²⁷ Monopol směřování exportu uzbekého plynu zvyšuje však uzbekou závislost na Rusku, respektive na Gazpromu. Tato závislost může částečně změnit pouze stavba plynovodu do Číny, přičemž její využití pro export uzbekého plynu je prozatím nejisté.

Nehledě na slovní deklarace a na uzavření mnoha kontraktů exportní potenciál Uzbekistánu v plynárenské oblasti zaostává nejen za Turkmenistánem, ale i za Kazachstánem. Rusko zde však prozatím nepocituje výraznou konkurenci ze strany západních společností. Neprůhledné uzbeké podnikatelské prostředí (potíže s uzavíráním kontraktů, korupce a celková uzavřenost uzbeké ekonomiky) a relativně nižší potenciál těžby nečiní z Uzbekistánu atraktivního partnera. Někteří západní obchodníci se sice v kalných vodách uzbeké ekonomiky již naučili lovit, prozatím se jim však do uvedených klíčových odvětví po-

dařilo proniknout jen v menší míře. Avšak pro Rusko a zejména pro jeho plynárenské giganty je Uzbekistán významnou zemí, která doplňuje komplexní kontrolu nad středoasijským plynárenským sektorem. Bez kontroly uzbeckých částí plynovodu Střední Asie – Centrum by bylo uzavření jakýchkoli dohod s Turkmenistánem mnohem komplikovanější. Dopad tohoto zájmu vede však k ještě těsnějšímu provázání uzbecké ekonomiky s Ruskem.

RUSKO-KAZAŠSKÉ VZTAHY – STRATEGICKÉ PARTNERSTVÍ S KONKURENCÍ

Z hlediska Ruska vystupuje Kazachstán nejen v roli producenta zemního plynu, ale i tranzitéra této suroviny. Zároveň se dá říci, že Kazachstán byl, pokud jde o dodávky strategických surovin, vůči Moskvě prozatím loajální a poměrně předvídatelný partner – prezident Nursultan Nazarbajev nehrozil Rusku přerušáním dodávek a dokázal se vždy dohodnout na podmínkách přepravy.

Těžební oblasti zemního plynu (zejména plynového kondenzátu) Kazachstánu mají velmi výhodnou polohu u Kaspického moře, téměř v evropské části Kazachstánu. Výše prokázaných zásob zemního plynu se v roce 2001 odhadovala na mezi 1,3–2,3 bilionu m³, přičemž dalších cca 2–3 biliony m³ jsou tzv. nevyužívané rezervy (jde zejména o plynové kondenzáty z naleziště Kašagan), (*Гувер, 2003, s. 25; nižší hodnoty obvykle udává konzervativní World Energy Outlook – viz World Energy Outlook 2001, 2002*). Samotná těžba dosáhla v roce 2005 úrovně až 20,5 mld. m³ zemního plynu (*Вяземская, 2006*).²⁸

Země také disponuje výhodným napojením na ruskou síť bez nutnosti výstavby technologicky a finančně náročných plynovodů. Z hlediska rusko-kazašských vztahů se ukázala jako klíčová zejména smlouva mezi Gazpromem a kazašským KazMunajGazem o vytvoření společného podniku KazRosGaz ze 7. 6. 2002. Společný podnik se měl zabývat těžbou a zpracováním plynu z Kaspického moře.

Velkou roli v rusko-kazašských vztazích hraje i závod na zpracování plynu v ruském Orenburgu, který je jediným závodem, kam může být prozatím kazašský plyn dopravován (v roce 2003 sem bylo přepraveno 7 mld. m³ zemního plynu, *Салыгин – Сафарян, 2005, s. 161*). Kazachstán chtěl na přelomu století postavit na svém území vlastní podnik s kapacitou okolo 10–15 mld. m³ zemního plynu ročně (*Гусейнов, 2004, s. 75–76*). Investiční náklady se však ukázaly příliš vysoké a Gazprom nabídl Kazachstánu podstatně lacinější možnost v podobě zvýšení produkce v Orenburgu, kterou by kontroloval KazRosGaz. Tento projekt se rozběhl v roce 2007 a předpokládá roční nákup 15 mld. m³ z naleziště Karašaganak pro zpracování v Orenburgu. Tento krok umožní Gazpromu kontrolovat plyn, který jinak dobývá konsorcium západních firem (British Gas, ENI, Chevron Texaco) a ruský Lukoil.²⁹

Pokud jde o oblast tranzitu zemního plynu, Kazachstán zdědil ze sovětského období přepravní proudy z jihu na sever (z ostatních států Střední Asie do Ruska). I proto je většina zemního plynu těženého v Kazachstánu určena na export (cca 12 mld. m³), zatímco větší část vlastní spotřeby Kazachstán uspokojuje z importu.³⁰ Jižní oblasti Kazachstánu jsou tak zásobovány uzbeckým plynem, zatímco do severokazašských oblastí proudí ruský plyn z oblasti Tjumeni.³¹

Kazachstán je pro Rusko prozatím nejnáročnějším trhem z hlediska konkurence. Jestliže v Turkmenistánu a v Uzbekistánu bylo poměrně málo reálných zahraničních zájemců o těžbu a přepravu zemního plynu, určité konkurenční prostředí v Kazachstánu naopak fungovalo. I zde se však Gazpromu a dalším ruským společnostem podařilo do značné míry ovládnout jak těžbu, tak především hlavní plynovodní magistrály, včetně stávající sítě Střední Asie – Centrum.

* * *

Rusko je nuceno udržovat dobré vztahy s Kazachstánem, neboť přes jeho území proudí stále větší množství turkmenského a uzbeckého plynu, který je pro Gazprom strategicky klíčový. Zajištění tohoto tranzitu přes kazašské území v objemu 54–55 mld. m³ ročně

bylo smluvně stvrzeno pětiletou dohodou mezi státními koncerny Gazpromem a KazMunajGazem. Výměnou za stabilitu této dohody může kazašská strana (KazMunajGaz) tlačít na liberálnější přístup Moskvy, pokud jde o dostupnost kazašského plynu na světových trzích.

V této souvislosti je pro Kazachstán zajímavý nejen tranzit západním směrem pomocí stávající sítě plynovodů do střední Evropy, ale také na Kavkaz s případným napojením Kazachstánu na Jihokavkazský plynovod (Rusko by zde hrálo úlohu tranzitéra).³²

Je však třeba si uvědomit, že plynárenské odvětví je součástí velkého komplexu rusko-kazašských vztahů v energetice, které svým významem vzájemně svazují Rusko i Kazachstán. Kazašský prezident si navíc pragmaticky uvědomuje, že pro Kazachstán znamená orientace na Rusko stále nejvýhodnější variantu přepravy strategických surovin na evropské trhy.

DOPRAVA/DOPRAVNÍ TRASY PRO EXPORT STŘEDOASIJSKÉHO PLYNU

Většinu zemního plynu, který je ve Střední Asii dobýván a exportován, si v současné době nárokují smlouvy s Ruskem, tedy s Gazpromem. Přestože tyto objemy zdaleka nedosahují objemů obchodů samotného Gazpromu, plyn ze Střední Asie tím nepozbývá z hlediska ruského giganta na významu, právě naopak, stává se nedílnou součástí jeho strategie.

Od rozpadu Sovětského svazu se – s jednou nepříliš významnou výjimkou plynovodu Turkmenistán – Írán – nepodařilo postavit žádnou alternativní cestu, která by středoasijský plyn dopravovala na světové trhy mimo Rusko. Byla to opět ruská strana, za níž od roku 1991 stojí určité reálné výsledky projektů na dopravu zemního plynu (plynovod Jamal – Evropa, Modrý proud z Ruska do Turecka).

Evropa již několik let diskutuje o několika alternativních projektech dopravních cest pro vývoz středoasijského plynu mimo území Ruské federace. Realizace těchto plánů naráží však na nejednotu členských států Evropské unie a je považována za politicky velmi kontroverzní téma. Evropě jako odběrateli zemního plynu ze Střední Asie navíc začíná dynamicky růst konkurence dalších regionů, především Číny.

Následující kapitola se proto pokusí analyzovat komparativní výhody a nedostatky uvažovaných projektů, jejich perspektivy, stejně jako důsledky realizace té které trasy pro Evropu.

Střední Asie – Centrum

Tento plynovod je v současné době jediný, který je reálně schopen dopravit středoasijský plyn na světové trhy. Byl však vystavěn především pro potřeby Sovětského svazu a pro dodávky do jednotlivých svazových republik (státy jižního Kavkazu a také Ukrajina, popřípadě Bělorusko a Pobaltí). Po rozpadu SSSR v roce 1991 se naopak stal jedinou možností vývozu zemního plynu pro státy Střední Asie, byť často šlo o méně lukrativní post-sovětské země, potýkající se s chronickou platební neschopností. I proto byla plánována výstavba nových tras ze Střední Asie na světové trhy.

Ruská strana se svými středoasijskými protějšky již nejednou diskutovala o rozšíření kapacity tohoto plynovodu. Jednání obvykle ztroskotala z důvodů na obou stranách a plynovod nadále fyzicky i technologicky zastarával. Jeho současná kapacita je okolo 45–55 mld. m³ ročně, což je mnohem méně, než by mělo Rusko dostávat podle stávajících smluv. (Pouze v souladu s dohodou s Turkmenistánem mělo Rusko v roce 2007 dostat 50 mld. m³.)

Poslední memorandum o rozšíření kapacity tohoto plynovodu bylo podepsáno v květnu 2007 mezi prezidenty Ruska, Kazachstánu, Turkmenistánem a Uzbekistánem s tím, že příslušné smlouvy měly být podepsány v průběhu roku 2007.³³

I přes problémy s propustností je plynovod Střední Asie – Centrum stále nejvýznamnější linií, která umožňuje export zemního plynu ze Střední Asie. Jeho současná kapacita

se navíc téměř blíží oběma největším alternativním plynovodům (východním a západním směrem) a rekonstrukce (tedy zvýšení kapacity) je také mnohonásobně lacinější než výstavba nových plynovodů.³⁴ Starý sovětský systém tak i nadále patrně zůstane hlavním směrem pro vývoz plynu ze Střední Asie, nehledě na případnou realizaci konkurenčních plynovodů. Kontrolu exportních cest bude Rusko i nadále považovat za hlavní prostředek k udržení svého vlivu ve Střední Asii.

Kaspický plynovod – relativně levná varianta přes ruské území

Idea Kaspického (Přikaspického) plynovodu se posuzovala již v sovětském období. V dubnu 2003 o této variantě hovořili prezidenti Turkmenistánu a Ukrajiny při návštěvě ukrajinského prezidenta Leonida Kučmy v Krasnovodsku. Podle tehdy podepsaného memoranda měl být plynovod dokončen v roce 2007.³⁵ Podle vizí Gazpromu měla být první fáze této trasy s propustností 30 mld. m³ ročně postavena v letech 2005–2006 a druhá linie se stejnou propustností v letech 2008–2009 (*o plánech na výstavbu plynovodu viz též Сапрыкин, 2004, s. 103*). Poslední aktivitou v této oblasti byla již zmiňovaná deklarace prezidentů Kazachstánu, Ruska a Turkmenistánu o výstavbě Kaspického plynovodu z května 2007.³⁶ Jednání o této smlouvě trvala poněkud déle, což svědčí o poměrně tvrdých třístranných i dvoustranných rozhovorech. Pro Evropu a USA je to poučný příklad pro vlastní jednání o Transkaspickém plynovodu. Smlouva byla nakonec podepsána 20. 12. 2007 v Moskvě, avšak ve značně sníženém objemu. Především byla snížena propustnost plynovodu na 20 mld. m³ ročně. Turkmenistán by se měl na tomto vývozu do Ruska podílet pouhou polovinou (*Грибач, 2007*). Tento samotný fakt svědčí o faktickém neúspěchu Moskvy při zajištění dodávek z Turkmenistánu.

Výhodou tohoto spojení je především relativně nízká cena projektu (cca 1 mld. USD), což je plně ve finančních možnostech zainteresovaných států. Z pohledu Gazpromu však kapacita tohoto plynovodu (20 mld. m³) neznamena ani teoretické naplnění smlouvy s Turkmenistánem z roku 2003, která ve svých maximálních objemech předpokládá přepravu 70–80 mld. m³ ročně. Turkmenská (ani kazašská) strana navíc plně negarantují ani úplné naplnění tohoto plynovodu. S ohledem na stávající kapacitu plynovodu Střední Asie – Centrum by realizací této stavby mohlo být z Turkmenistánu do Ruska dodáváno celkem cca 65–70 mld. m³. Turkmenská strana v roce 2007 reálně dodala okolo 42–44 mld. m³, přičemž 4 mld. m³ byly dodány zastaralým potrubím, které vede v předpokládané trase Kaspického plynovodu.

Přes zjevnou neuspokojenost Moskvy s tímto plynovodem lze za tímto krokem vidět především symbolický krok, který znamená získání náskoku před konkurenčními projekty. Možnost realizace těchto alternativních tras se tak snížila s přihlédnutím k nejistým garancím ze strany Turkmenistánu.

Modrý proud a Jižní proud – nové možnosti pro Střední Asii přes staré Rusko

V únoru 2003 byl uveden do provozu nový plynovod po dně Černého moře mezi Ruskem a Tureckem. Mezi investory projektu Modrý proud vystupovaly ruský Gazprom a italská společnost ENI. Jeho cílem byly zejména dodávky ruského plynu do Turecka. Šlo o doplňující plynovod ke trase podél pobřeží Černého moře, který měl uspokojit rostoucí poptávku Turecka. Jeho maximální propustnost byla konstruována na 16 mld. m³ za rok. Reálné spuštění tohoto projektu provázela však platební neschopnost Turecka v důsledku vnitřní ekonomické krize a zároveň i nižší poptávka v Turecku, jehož trh je kvůli konkurenčním dodávkám z Ruska, z Ázerbájdžánu a z Íránu přesycen. Nevyužitá kapacita plynovodů logicky vede ke snahám jiných zemí o dodávky plynu pro vlastní rostoucí potřeby. Jako nejvýznamnější trh se v tomto směru jeví Itálie, jejíž společnost ENI již dala najevo svůj zájem o tuto kapacitu. Dalším teoretickým zákazníkem je Izrael, avšak prodloužení stávajícího plynovodu přes Středozemní moře není v současné době patrně reálné

(17 ноября в городе Самсуне состоится официальная церемония открытия газопровода «Голубой поток», 2005). Italská společnost ENI již koneckonců dala najevo svůj zájem o celý objem Modrého proudu, který nezůstane v Turecku. Svůj geopolitický a geoeconomický význam ukázal Modrý proud v době rusko-ukrajinské krize na přelomu let 2005–2006, kdy Turecko (jako mnoho odběratelů v Evropě) nedostalo smluvené objemy plynu z důvodů nesankcionovaných odběrů na Ukrajině.³⁷ Tato krize vedla k aktivizaci projektu rozšíření kapacity exportu plynu do Turecka o novou druhou větev podmořské části této linie, což by umožnilo rentabilní tranzit pro eurasijský plyn. Kapacita plynovodu by po rozšíření stoupla cca na 30 mld. m³, přičemž část by mohla zůstat pro Turecko (to v současnosti odebírá okolo 7,5 mld. m³ ročně) a zbytek by mohl být exportován do Itálie přes Řecko (do Řecka je to technicky možné již od konce roku 2007) a přes balkánské země dále do rakouského plynovodního uzlu v Baumgartenu.

V červnu 2007 však představitelé Gazpromu a ENI podepsali dohodu o výstavbě plynovodu Jižní proud, který by vedl po dně Černého moře z Ruska do Bulharska. Tento 900 km dlouhý plynovod by měl být zaplněn převážně středoasijským plynem, který má kontrahován ruský Gazprom. Ruský gigant tak dává najevo, že se bude snažit diverzifikovat své exportní dodávky, a tak snížit svou závislost na tranzitních státech (podobně jako v případě tzv. Severního proudu z Ruska do Německa přes Baltské moře). Posílení tranzitní role Turecka by totiž v případě realizace původního projektu rozšíření Modrého proudu do budoucna mohlo vést k „ukrajinskému efektu“ v případě jakýchkoli krizí v Turecku, v rusko-tureckých vztazích či neschopnosti Turecka platit za dodaný plyn.

V současnosti je projekt Modrý proud pod svými možnostmi, nicméně jeho samotná existence je výhodou oproti jakýmkoli jiným, dosud pouze plánovaným projektům. V případě realizace projektu Jižní proud směrem do Evropy by šlo o další krok k postupnému zajištění Evropské unie zemním plynem bez závislosti na dosud platebně nespolehlivé Ukrajině. Modrý proud či Jižní proud v případě realizace nenaplnují však hlavní snahu EU o diverzifikaci dodávek zemního plynu (ten by i nadále kontrolovalo Rusko). Navíc nový systém prakticky vytlačuje konkurenční projekt Nabucco.

Přes Kaspické moře, jižní Kavkaz a Turecko – mýtus nebo alternativa pro Evropu?

Jakákoli přeprava plynu ze Střední Asie do Evropy mimo Rusko a Írán vede logicky pod Kaspickým mořem a přes státy jižního Kavkazu a Turecko na Balkán. Tuto trasu by měl pokrývat systém několika plynovodů, z nichž některé jsou již realizované, jiné naopak na své uskutečnění čekají. Ze Střední Asie do Ázerbájdžánu by měl vést tzv. Transkaspický plynovod, dále plyn může putovat již dokončeným Jihokavkazským plynovodem do Turecka, který by se měl napojit na plynovod Nabucco, vedoucí do Evropy.

Idea plynovodu pod Kaspickým mořem (tedy Transkaspický plynovod) patří k projektům, o nichž se diskutuje již od rozpadu Sovětského svazu. První turkmenský prezident Türkmenbašy se začal zajímat o tuto problematiku již při prvních návštěvách Turecka a dalších zainteresovaných zemí. Memorandum, týkající se projektu, který by měl spojit Turkmenistán a Turecko přes území Íránu, bylo podepsáno již v roce 1994. Vzhledem k problematickým vztahům západních zemí s Íránem byla však na summitu Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), konaném v Istanbulu v listopadu 1999, přijata (nikoli bez podpory USA) deklarace o vzniku konsorcia PSG, které mělo vystavět plynovod z Turkmenistánu přes Ázerbájdžán a Gruzii do Turecka (*Šír, 2006, s. 14–15*). Ani tento projekt se však plně neuskutečnil, tentokrát s ohledem na spory okolo Kaspického moře a také na antipatie prvního turkmenského prezidenta vůči dynastii Alijevů.³⁸

V roce 2007 byla uvedena do provozu linie Baku – Tbilisi – Erzurum (tzv. Jihokavkazský plynovod). Iniciativa výstavby tohoto spojení byla však spíše spojena s aktivitami Turecka (zajištění dodávek plynu) než Evropské unie. Přestože se ázerbájdžánský prezident İlham Alijev, stejně jako v roce 2007 představitelé Evropské unie a USA snaží přitáhnout

k tomuto projektu Turkmenistán nebo Kazachstán, odpovědi z obou těchto zemí nevycházejí dále než za rámec frází obvyklých v postsovětském prostoru.³⁹ Jihokavkazský plynovod tak zatím využívá stále rostoucí těžby v Ázerbájdžánu (lokalita Šah Deniz). Tím je však vytižen pouze částečně. Samotný Ázerbájdžán je totiž schopen dodat cca 8–10 mld. m³ zemního plynu ročně (dalších asi 6 mld. m³ je alokováno pro Turecko), zatímco kapacita návazného plynovodu Nabucco by měla činit 30 mld. m³ zemního plynu ročně (*Nabucco против «Посейдона»*, 2007). Ázerbájdžánská část Jihokavkazského plynovodu by tak bez napojení alespoň jedné ze zemí Střední Asie nebyla příliš efektivní.

Komplementárním projektem Transkaspickému i Jihokavkazskému plynovodu se stala idea plynovodu Nabucco z roku 2002, kterou by měl proudit plyn z Turecka (Erzurum) přes Bulharsko, Rumunsko a Maďarsko do uzlu Baumgarten v Rakousku. Tento plynovod by měl být potenciálně naplněn iránským nebo ázerbájdžánským, popřípadě turkmenským plynem. Jeho kapacita by využila již částečně existující spojení mezi Íránem a Tureckem. Tento projekt se však ukázal jako neprůchozí pro Spojené státy a po faktickém neúspěchu jednání mezi evropskou trojkou (Francie – Německo – Velká Británie) a Teheránem byla jeho politická podpora dočasně snížena. O jeho realizaci má však zájem Turecko, které se tak může stát křižovatkou plynovodů z eurasijského prostoru do Evropy. V poslední době tento zájem turecká strana potvrdila podpisem memoranda o dodávkách 30 mld. m³ iránského a turkmenského plynu s Teheránem v červenci 2007.⁴⁰

Znovuzrození projektu Nabucco proběhlo zejména v roce 2006, kdy bylo rozhodnuto o naplnění balkánské trasy plynem z Ázerbájdžánu s využitím právě dokončovaného potrubí. Jak však ukazují limity těžby v Ázerbájdžánu, bez středoasijského či iránského plynu bude tento plynovod zaplněn pouze z menší části a investice ve výši přibližně 5,8 mld. USD (v cenách z roku 2006) nebude příliš výhodná. Z hlediska Střední Asie jde o impulz pro Kazachstán a zejména pro Turkmenistán, který po smrti prvního prezidenta Türkmenbašyho v prosinci 2006 začal přehodnocovat dosud chladné vztahy s Baku. State Department navíc v srpnu udělil Ázerbájdžánu grant ve výši 1,7 mil. USD, mimo jiné i na realizační studii Transkaspického plynovodu (*Утечка газопроводов*, 21. 8. 2007).

Do rozhovorů o Transkaspickém plynovodu a o projektu Nabucco se v roce 2007 začala velmi výrazně angažovat i Evropská unie.⁴¹ Ani tato diplomatická aktivita však prozatím nic nemění na omezených možnostech Evropy na výstavbu Transkaspického plynovodu. Prozatím se Evropa nedostala do nejtvrďší fáze jednání o konkrétních bodech výstavby plynovodu (na rozdíl od Ruska a jeho vyjednávání ohledně Kaspického plynovodu). Nový turkmenský prezident vyjádřil svou připravenost spolupracovat na daném projektu. Přestože se podle některých zdrojů zdá, že plynu by mohlo být v Turkmenistánu dost i pro tento plynovod, reálné rozhovory o jeho výstavbě jsou zatím v počáteční fázi, a to na rozdíl od Ruska nebo Číny. Přístup Evropy (a v menší míře i USA) však v tomto ohledu vykazuje dva značné handicapy.

Především je Turkmenistán po smrti Türkmenbašyho nadále mylně považován za otevřenější systém než dříve. Jinak řečeno, nadále převládá přesvědčení, že se s Berdymuhammedovem dá jednat jako se spolehlivým partnerem. Nový turkmenský prezident prozatím viditelně slibuje každému, co od něj chce slyšet. Praktická realizace memorand mezi EU a Turkmenistánem však z turkmenské strany nijak nepokročila.

Ve světle konkurenčních projektů přepravy středoasijského plynu také Evropská unie mnohem méně obratně přijímá rychlá rozhodnutí. Zároveň roztržičnost názorů v EU na vývoj v této oblasti neumožňuje pružně reagovat na momentální výkyvy v jednání místních nepředvídatelných režimů.

Do této stavby by teoreticky mohl zasáhnout i Írán, zvláště v tom případě, pokud bude euro-americkými sankcemi zatlačen do kouta. Teheránští představitelé navíc dlouhodobě nesouhlasí s nevyřešeným statusem Kaspického moře a trvají na jeho rozdělení rovným dílem (tedy 20 % každá země), zatímco při rozdělení podle linie pobřeží na Írán připadá pouze cca 11 % území Kaspického moře. Není tedy vyloučeno, že by iránská strana mohla

sabotovat stavbu plynovodu, zvláště pokud by vedl v „sektoru“ nárokovaném Íránem. Vedení plynovodu přes jihokavkazský region může být rizikové v případě nového kola vojenských střetů v tomto regionu.⁴²

Na straně středoasijských států, s jejichž plynem se při realizaci tohoto projektu počítá, se objevuje již standardní problém – neschopnost garantovat naplnění případných závazků směrem na západ. Tím spíše, že obě země mají prakticky veškerou těžbu určenou k exportu alokovanou ve směru do Ruska (tedy Gazpromu). Nemluvě o mnohokrát zmíněných jednáních všech tří „plynových zemí“ s Čínou. V případě jejich realizace bude nutné buď zvýšit kapacitu těžby, nebo nedodržet stávající smlouvy s Gazpromem. Evropa by proto měla nejprve znát reálný stav zásob turkmenského zemního plynu, než bude investovat do poměrně nejistého projektu Transkaspického plynovodu.

Konkurencí pro Nabucco je také nový projekt Ruska na výstavbu plynovodu Jižní proud z Ruska do Bulharska, který by měl v EU vést v podstatě po stejné trase a měl by mít podobnou kapacitu. Realizace těchto projektů bude záležet na vůli investorů je financovat. Prozatím však větší vůli prokazuje Gazprom se svými partnery (zejména s italským ENI).

Realizací jakéhokoliv projektu systému Nabucco získá zejména Turecko, jež je vlastně jedinou suchozemskou variantou pro přepravu plynu ze Střední Asie či ze Středního východu do Evropy. Tím spíše, že reálná poptávka po plynu v samotném Turecku není tak vysoká, jak předpokládají Tureckem podepsané kontrakty.⁴³ Pro Turecko je proto důležité mít dostatečnou kapacitu pro tranzit plynu, popřípadě reexport svých přebytků ve směru na západ.

Ačkoli je varianta Transkaspického plynovodu oficiálně podporována ze strany Evropské unie a Spojených států, realizaci této větve potrubí stále brání nejednota, respektive neschopnost konsenzu mezi evropskými státy ohledně energetické politiky a priority přepravních proudů na trhu s plynem.

Realizace Transkaspického plynovodu je tak nadále nejméně pravděpodobná. Neznamená to však, že by neměl dostat politickou podporu. Faktická existence potrubí je v tomto případě důležitější než objem těžby v Turkmenistánu či jeho dohody s Gazpromem.

Turkmenistán – Čína – odvede nakonec všechnen plyn Říše středu?

Idea plynovodu z Turkmenistánu do Číny zazněla již v roce 1994 v době návštěvy předsedy čínské státní rady Li-Pchena, který hovořil o „projektu století“ a o „plynové a ropné Hedvábné stezce“ (*Дипломатия Туркменбаши, 2001, s. 192*). Na tuto myšlenku navázala mezivládní smlouva mezi oběma zeměmi z roku 2000.⁴⁴ Jak již bylo zmíněno v kapitole o rusko-turkmenských vztazích, průlomovým bodem v jednáních o tomto projektu se stala návštěva Saparmurata Türkmenbašyho v Pekingu v dubnu 2006, kdy byla podepsána smlouva o konkrétních termínech a objemu dodávek. První plyn by podle smlouvy měl proudit v roce 2009. Tento závazek potvrdil nový prezident Berdymuhammedov na své návštěvě Číny v červenci 2007 a zároveň došlo k dohodě mezi Turkmenistánem a Kazachstánem o výstavbě plynovodu přes kazašské území.⁴⁵ Vývoj těchto jednání ukazuje, jak rychle se státy podobného typu dokáží dohodnout, pokud je spojuje jeden zájem (navíc podpořený okamžitými financemi z Pekingu).

Čínská strana vede v současné době přípravné fáze stavby na území východního Turkmenistánu. Jiné zdroje naopak uvádějí, že se Číňané prozatím museli spokojit s údaji, které jim poskytla turkmenská strana a jejichž vyznění bylo pro čínsko-turkmenský projekt pozitivní (*Сарыев – Волков, 2007*). Nelze očekávat, že si čínské vedení neprověřilo garance dodávek a perspektivy růstu těžby plynu v Turkmenistánu po otevření nového plynovodu. Pokud tedy skutečně existují dostatečné zásoby plynu v Turkmenistánu, pak nelze tento projekt hodnotit jako výrazně konkurující plánům Moskvy. Ložiska pro tento plynovod se totiž nacházejí v jiné oblasti než ložiska pro systém plynovodů Střední Asie – Centrum. Pokud však zásoby tohoto naleziště nebudou stačit, dohoda mezi Turkmenistánem a Čínou z července 2007 umožňuje naplnění čínského plynovodu z jiných zdrojů než

na pravém břehu Amudarji.⁴⁶ Právě tato skutečnost je největší hrozbou pro jakékoli dlouhodobé plány Moskvy i evropských zemí. V případě uplatnění této klauzule se dlouhodobý kontrakt mezi Gazpromem a Turkmenistánem z roku 2003 může ocitnout v ohrožení a nové turkmenské vedení se může ukázat jako nedůvěryhodné vůči jakémukoli partnerovi. Jestliže bude tento plynovod realizován, není technologicky problém prodloužit jej i na prozatím klíčová ložiska zemního plynu v jihoturkmenském Dowletabadu, který je od Amudarji vzdálen pouze několik set kilometrů.

Kromě toho musí Turkmenistán počítat i s tím, že se na vývozu plynu do Číny bude chtít podílet i Uzbekistán, který by rovněž mohl využít kapacity nového plynovodu. Otázka trasování turkmenského plynu do Číny přes Uzbekistán a Kazachstán byla definitivně vyřešena během návštěvy Hu Jin Taa v Astaně v srpnu 2007.⁴⁷ Ačkoli zadaný termín 2009 bude technicky dost náročně dodržen, zdá se, že první větší plynovod, který nebude kontrolovat Rusko, povede právě východním směrem. Na rozdíl od Evropy je čínský zájem reálně podpořen rovněž politickou vůlí i finančním krytím.

Utopie transafghánského projektu

Historie projektu Transafghánského plynovodu z Turkmenistánu přes Afghánistán do Pákistánu (s případným prodloužením do Indie) sahá do devadesátých let minulého století. Již v roce 1991 přijal prezident Turkmenistánu Nijazov představitele argentinské společnosti Bidas, která projevila zájem o transport plynu z jižního Turkmenistánu (ložisko Dauletabad a Jašlar) do jižní Asie (*k celé kauze blíže Rashid, 2001, s. 157–158; k historii celého projektu viz například Эсенов, 2001; Огибенин – Граффов, 2002*). O rok později se na podobném projektu dohodli na nejvyšší úrovni prezident Nijazov a pákistánský premiér Naváz Šaríf. V roce 1995 bylo podepsáno memorandum mezi turkmenským prezidentem a pákistánskou premiérkou Benazírou Bhuttovou o podpoře výstavby plynovodu z Turkmenistánu do Pákistánu. Nakonec bylo v roce 1997 ustaveno konsorcium Centgas pod vedením americké firmy UNOCAL, s podílem saúdskoarabských peněz (DELTA Oil Company) a s účastí mimo jiné i Gazpromu (10 %). Celý projekt však utichl odstoupením klíčového hráče v souvislosti se situací v Afghánistánu a se změnami americké politiky vůči režimu Tálibánu.

Jednání o tomto projektu byla znovu obnovena v roce 2002 a v podstatě v nezměněném formátu pokračují dodnes. Všechny tři zainteresované strany – Turkmenistán, Afghánistán i Pákistán – projevují formální podporu tohoto projektu, stejně jako Spojené státy. Doposud se však nenašel žádný silný investor, který by byl ochoten vkládat prostředky do podobného projektu v nestabilním Afghánistánu. Další otázkou jsou opět kapacity turkmenské strany zaplnit tento plynovod. Pákistánská strana již navíc preferuje mnohem realističtější možnost uspokojení své poptávky po plynu z Íránu a projekt plynovodu Írán – Pákistán – Indie z ložiska jižní Párs je mnohem propracovanější a realizovatelnější. Všechny tyto okolnosti neumožňují realizaci plynovodu přes Afghánistán, a to v dlouhodobé perspektivě.

* * *

Na konferenci Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v září 2007 vyjádřil kolega Jan Šír tezi, která výstižně shrnuje tuto část: „... není tolik důležité, zda středoasijský plyn půjde přes Rusko nebo jiné země, důležité je, aby zůstalo napojení na Evropu“.⁴⁸ Proto nejsou pro Evropu konkurentem plány Ruska na výstavbu či rekonstrukci plynovodů. Hrozbou pro zájmy Evropy (a v perspektivě i Ruska) zůstává spíše aktivita Číny a potenciálně i dalších asijských velmocí, která může odvést středoasijský plyn do mimoevropských oblastí.⁴⁹ Z globálnějšího pohledu je Střední Asie pouze jednou z řady oblastí světa, kde Čína již předběhla Evropu při velkých investičních akcích, zajišťujících tzv. energetickou bezpečnost. Prozatím se zdá, že čínský plynovod bude skutečně realizován, čímž jsou ohroženy evropské projekty na přepravu zemního plynu ze Střední Asie.

Evropská politika zde stojí ještě před jedním úskalím – ve Střední Asii nejsou dohodnuté smlouvy vždy plně směrodatné, a tak zůstává otázkou, zda se Evropa bude schopna stát partnerem pro středoasijské režimy na úkor současných partnerů. Vedle čistě ekonomické roviny zde totiž hraje významnou roli i obecný přístup k tomuto regionu (kritika, respektive tolerance stávajících i budoucích režimů), který je v případě Ruska, Číny či Íránu pro místní elity přitažlivější.

ZÁVĚR A IMPLIKACE PRO EVROPU

Analýza rusko-středoasijských vztahů i projekty budování plynovodů ze Střední Asie ukázaly na několik faktorů hry o středoasijský plyn, které mají významné implikace pro Evropu.

1) Marginalita středoasijského prostoru

V plánech Evropské unie se velmi často operuje se zásobami kaspicko-středoasijského regionu jako s případnou alternativou k neklidným oblastem Perského zálivu či k hegemnickému postavení Ruska. Snaha Evropské unie zbavit se závislosti na Rusku v oblasti importu a přepravy zemního plynu naráží však na značné problémy a středoasijský region není zrovna příliš vhodnou alternativou.

Do roku 2025 by se měla spotřeba plynu v Evropě zvýšit ze současných cca 500 mld. m³ na 800 mld. m³ plynu ročně, a to při snížení vlastní produkce cca o 45 % (ze 200 mld. m³ na 120 mld. m³).⁵⁰ Existují i varianty minimalistické, které počítají spíše s potřebou dovozu v celkové výši cca 472 mld. m³ ročně pro celou Evropu, včetně Balkánu (*Energy Corridors, 2007, s. 21*). I zde se však nárůst importu pohybuje v řádu stovek miliard m³.

Celková produkce tří klíčových středoasijských producentů zemního plynu, včetně domácí spotřeby, se v roce 2006 pohybovala okolo 140 mld. m³. Teoreticky jde sice o polovinu momentálního dovozu do Evropské unie, avšak podle údajů British Petroleum se na evropský trh reálně dostalo přibližně necelých 8 mld. m³. Jak bylo ukázáno v předchozích částech tohoto článku, ani výstavba nových plynovodů nepomůže tento podíl příliš navýšit. Jestliže se totiž spočte kapacita v současnosti plánovaných projektů mimo Rusko (zejména projekt Nabucco), pak se dostáváme přibližně k 60 mld. m³ (viz tabulka Projekty na přepravu plynu ze Střední Asie na s. 54), což stále pokrývá pouze menší část odhadované poptávky pro příští desetiletí.

Budoucí deficit plynu v Evropské unii tak může být pokryt pouze z jiných oblastí, než je Střední Asie. Evropa se rovněž musí smířit s tím, že obchod se středoasijským plynem směrem na západ bude z větší části kontrolovat Rusko, respektive Gazprom, který se stal výrazným integračním faktorem na eurasijském trhu s plynem (*Томберг, 2006, s. 38*). Závislost Střední Asie na Rusku psychologicky, geopoliticky, ekonomicky a nakonec i politicky nadále propojuje středoasijské elity spíše s Ruskem než s jinými státy.⁵¹

2) Nespolehlivost středoasijských režimů

Středoasijské státy se již v minulosti ukázaly být poměrně nespolehlivými partnery. Předně jde o dodržování jednotlivých smluv, byť se jedná o dlouhodobé kontrakty s Ruskem. Na příkladu zejména Turkmenistánu bylo ukázáno, že středoasijské země nemusejí být ochotny dodržet své závazky vůči Rusku, zejména pokud se objeví alternativní odběratel. Neplnění stávajících závazků by také mělo být varováním i pro Evropskou unii v případě jednání se středoasijskými režimy o uzavření eventuálních kontraktů na dodávky surovin. Navíc je nutné se připravit na nepředvídatelné taktické obraty ze strany středoasijských států v průběhu realizace jakéhokoli projektu.

3) Vzájemná závislost Střední Asie a Gazpromu a její důsledky

Gazprom si uchovává vlastní zásoby v těžko dostupných místech v arktických oblastech Ruska pro budoucí dodávky. Zároveň lze očekávat zlevnění technologií na těžbu v ex-

Projekty na přepravu plynu ze Střední Asie

Název	Trasa	Stav	Maximální kapacita (rok)
Střední Asie – Centrum	Turkmenistán – Uzbekistán – Kazachstán – Rusko	V provozu od 70. let, nutná rekonstrukce	75 mld. m ³
Kaspický plynovod	Turkmenistán – Kazachstán – Rusko	Podpis smlouvy v prosinci 2007	20 mld. m ³
Modrý proud (Blue Stream)	Beregovoje – Samsun – Ankara	V provozu od roku 2004	16 mld. m ³
Jižní proud	Beregovoje – Varna	Plánováno, podpis memoranda v červnu 2007	20–30 mld. m ³
Turkmenistán – Írán	Korpedže – Kurt-Kuj	V provozu od roku 1997	13 mld. m ³
Transkaspický plynovod/Nabucco	(Kazachstán –) Turkmenistán – Ázerbájdžán – Turecko	Funguje část Ázerbájdžán – Turecko	30 mld. m ³
Transiránský plynovod/Nabucco	Turkmenistán – Írán – Turecko (Evropa)	Plánováno	30 mld. m ³
Írán – Arménie	Írán – Arménie	V provozu od roku 2007	2,3 mld. m ³
Čínský plynovod	Turkmenistán – Kazachstán/Uzbekistán – Čína	Ve výstavbě	30 mld. m ³
Transafghánský plynovod	Turkmenistán – Pákistán (– Indie)	Plánováno	30 mld. m ³

trémních podmínkách, a tudíž větší rentabilitu této těžby. Strategie expanze Gazpromu ve Střední Asii na úkor rozvoje nalezišť v samotném Rusku s sebou nese do budoucna významná rizika (včetně důsledků pro Evropu). Gazprom může momentálně lacinějšími dodávkami ze Střední Asie subvencovat ruský trh, stejně jako méně lukrativní trhy v postsovětském prostoru (klíčová je v tomto směru role Ukrajiny). Tím mu zbude větší kapacita pro vývoz na lukrativní trhy západní Evropy.

V plynárenském sektoru Střední Asie však Gazprom působí v opačné roli než vůči západní Evropě – především jako dovozce. Gazprom se již dnes nemůže obejít bez středoasijských dodávek, aniž by ohrozil své tuzemské i zahraniční odběratele. Jakékoli porušení závazků středoasijských států ukáže i jeho závislost na středoasijských producentech. Gazprom nebude mít v takovém případě alternativní zdroje plynu, jimiž by mohl pokrýt své závazky vůči evropským odběratelům. Evropská unie by proto měla mít eminentní zájem na tom, aby si Gazprom dokázal ohlídat spolehlivost dodávek ze Střední Asie.

Výhoda dominance Gazpromu je navíc pouze dočasná, neboť země Střední Asie budou moci využít zvýšené poptávky po středoasijském plynu k nátlaku na vyrovnání ceny na celosvětovou úroveň. Jak bylo ukázáno na příkladu Turkmenistánu, Gazprom zatím vždy schválil vyšší ceny za dodávaný plyn požadované místními režimy a tato tendence bude patrně pokračovat. Vyšší cena je pro Gazprom jakousi daní, která má udržet jeho monopol nebo alespoň převahu na eurasijském plynovém trhu, ačkoli je otázkou, jaké zdražení ceny plynu bude Gazprom ochoten akceptovat v zájmu udržení této převahy. Pro Evropu je však důsledek zdražování plynu jednoznačný – vyšší cena, kterou bude Rusko platit za středoasijský plyn, zároveň činí jakékoli alternativní projekty plynovodů (mimo Rusko) méně atraktivními. Odbourává se tím totiž vyšší cenová nabídka Evropy za dodávky plynu mimo Rusko jako jeden z hlavních argumentů pro alternativní projekty.

4) Zemní plyn jako politická zbraň

Vzhledem ke vzájemné provázanosti Gazpromu a Kremlu má „plynová integrace“ i významnou politickou dimenzi při obnovování, respektive posilování vlivu Ruska v postsovětském a zejména středoasijském prostoru. Využívání „plynové karty“ nelze však vidět ideologicky, Rusko pouze pragmaticky využívá svých silných stránek, stejně jako to činí jakákoliv jiná velmoc. Zároveň si však Rusko nemůže dovolit vyhrotit situaci do té míry, že by to znamenalo možný příklon států Střední Asie k alternativním projektům. Evropa tak může pouze pečlivě sledovat vztahy Ruska a středoasijských států a využívat jakékoli neshody mezi nimi k prosazování projektů alternativních cest, při současném nepodlehnutí tlaku Moskvy.

5) Reakce Ruska na vstup dalších velmocí do Střední Asie

Evropská unie, stejně jako Spojené státy jsou pro Rusko momentálně „nevítanými konkurenty“ na středoasijském trhu. Rusko se proto na rétorické úrovni bude tvrdě bránit jakékoli snaze Evropské unie o diverzifikaci dodávek zemního plynu ze Střední Asie mimo ruské území. V tomto případě lze očekávat velmi vypjatou reakci Moskvy, která může být souměřitelná s nevraživou reakcí na realizaci projektu ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan. Moskvě se však nevyplatí vyhrotit konflikt s Evropskou unií kvůli ne tak významnému plynovodu z Turkmenistánu.

Rusko může však tlačit na slabší středoasijské země k plnění podepsaných závazků. V případě realizace projektu Nabucco lze tak očekávat tvrdý konkurenční boj s Ruskem o naplnění potrubí, neboť středoasijské státy nedisponují dostatečným množstvím vytěžitelného plynu pro uspokojení všech eventuelních poptávek. Pro země Střední Asie je však tento konkurenční boj výhodný, protože mohou tlačit na zvyšování cen plynu pro všechny odběratele a zároveň celkem beztretně porušovat již podepsané smlouvy. Na jedné straně tedy může být pro Evropskou unii výhodné „přeplácet“ Rusko, pokud by byl postaven alternativní plynovod, na druhé straně je pravděpodobné, že by Rusko bylo ochotno v zájmu udržení své převahy ve Střední Asii nabídnout ceny blízké se evropským.

6) Rostoucí konkurence asijských velmocí

Evropská unie ani Rusko nebudou do budoucna pro producenty zemního plynu ve Střední Asii jediným odbytištěm. Země jako Čína, Írán a v budoucnu také státy jižní Asie vstupují nebo vstoupí do ostrého konkurenčního boje (nejen) o eurasijské plynové zásoby. Zejména Čína má před Evropou v tomto směru některé významné komparativní výhody. Na rozdíl od roztržitého konglomerátu Evropy s různými zájmy je čínské vedení jednotné. Komunistická strana Číny dokáže také mnohem rychleji přijímat rozhodnutí a operativně je měnit. Zároveň Číně nechybí politická vůle financovat strategicky důležité projekty bez ohledu na momentální sociální a ekonomickou situaci velké části čínské populace. Všechny tyto důvody znamenají pro státy Střední Asie především rychlé jednání a příliv finančních prostředků v krátkodobém horizontu. Evropa je naproti tomu vnímána jako poměrně málo operativní partner se složitým systémem rozhodování i o takto strategických záležitostech.

* * *

Z hlediska Evropské unie má určitě smysl angažovat se ve středoasijské hře o zemní plyn. Význam tohoto regionu pro energetickou bezpečnost Evropy nelze však přeceňovat. Podobně jako v případě ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan bude muset být realizace jakéhokoli projektu na přepravu zemního plynu vedena především politickým rozhodnutím (diverzifikace dodávek zemního plynu) než ekonomickou rentabilitou. Alternativní projekty vůči Rusku budou schopny nanejvýše mírně zlepšit vyjednávací pozici EU vůči Rusku, avšak s ohledem na spotřebu Evropy a na přepravní kapacitu plánovaných plynovodů se Evropa rozhodně nezbaví své závislosti na Rusku. Problémem je rovněž fakt, že na všechny projekty pro dopravu zemního plynu se zatím v Rusku i v Evropě hledí především jako na věc konkurence, politické hry a prestiže, zatímco by se jednotlivé projekty měly spíše doplňovat. Středoasijské státy si navíc budou tohoto soupeření dobře vědomy, což může být pouze na škodu Ruska i Evropské unie (popřípadě USA). Klíčovým aspektem v této hře je totiž maximální možné zachování exportních tras napojených na evropskou síť plynovodů, ať již povedou přes Rusko, nebo nikoli. S ohledem na zájmy dalších asijských velmocí je tedy paradoxně společným zájmem Evropy i Ruska pokračující závislost vývozu ze středoasijských zemí na Rusku. Alternativní dovozní trasy středoasijského plynu mimo Rusko spadají potom do oblasti vztahů Rusko – Evropská unie (+ Balkán) a jsou z tohoto hlediska spíše druhořadé.

¹ Očekávaná čínská spotřeba zemního plynu v roce 2010 se předpokládá ve výši 60 mld. m³, v roce 2030 by měl stejný údaj dosáhnout 152 mld. m³ (World Energy Outlook 2004, 2005, s. 84). Ve stejném období by se objem čínské produkce měl pohybovat okolo 70 mld. m³, respektive 121 mld. m³.

² Vzhledem k zaměření pouze na středoasijskou problematiku, respektive na vztahy Ruska a zemí Střední Asie, které tranzitují svůj plyn přes ruské území, tento článek neřeší otázku Ázerbájdžánu. Přestože se zde vyskytují významná ložiska zemního plynu (lokalita Šah Deniz), má tato lokalita pouze omezený dopad na středoasijskou problematiku. Výjimku dělá u projektu Transkaspického plynovodu/Nabucca, kde je naopak tranzitní role Ázerbájdžánu rozhodující.

³ Время Новостей, 24. 1. 2007. Osobní konzultace na expertní úrovni v Moskvě, červenec 2007.

⁴ Odhaduje se, že se zásoby zemního plynu mohou pohybovat okolo 2,5 bilionu m³.

⁵ Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Туркменистана о поставках природного газа в 1993 г. от 11 ноября 1992 г.

⁶ V únoru 1994 prezident Türkmenbašy prohlásil, že ukončuje dodávky plynu na Ukrajinu, protože „dluh této země vůči Turkmenistánu za rok 1993 dosáhl 700 mil. USD“ (Срочное решение Правительства Туркменистана, 1994). Paradoxně byla jen několik dní předtím mezi oběma zeměmi podepsána smlouva o ekonomické a obchodní spolupráci, v níž se Turkmenistán zavázal dodat na Ukrajinu 28 mld. m³ plynu. Svůj díl si vzaly i tranzitní země Uzbekistán a Kazachstán, které požadovaly za tranzit turkmenského plynu vysokou cenu (Прейгер – Омельченко, 2007, s. 143–144).

⁷ Vztahy a propojení obou jmenovaných společností nejsou zcela průhledné. Vedení Itery bylo podle všech indicií propojeno s bývalým šéfem Gazpromu Remem Vjachirevem. Situace se zřejmě změnila po nástupu nového vedení Gazpromu v čele s Alexejem Millerem, kdy se objevil skandál spojený se vztahy Itera – Gaz-

- prom, který prakticky bezvýsledně prověřoval Nejvyšší kontrolní úřad (Sčt'najna palata) Ruské federace. Propojení obou společností je však nesporné. Itera dnes pracuje na několika nalezištích ropy a zemního plynu v Turkmenistánu (o aktivitách Itery v Turkmenistánu v poslední době viz například Подобедова, 2007).
- ⁸ Plynovod do íránské provincie Chorásán nemá však globálnější rozměr a nemá ani napojení na světové systémy. Íránská strana je navíc s Turkmenistánem ve sporu ohledně výše plateb za dodávky plynu (v roce 2006 vzrostla cena plynu na 100 USD za 1000 m³), stejně jako za splátky spojené s investicí do této stavby. Potenciál tohoto plynovodu tak zůstal nenaplněn.
- ⁹ Šlo například o firmu Omrania Trading s registrací na Kypru pod vedením později proslulého šéfa společnosti Itera Igora Makarova, občana Spojených států.
- ¹⁰ Угода між Урядом України, Урядом Туркменістану і Урядом Ісламської Республіки Іран про основні принципи торгового-економічного спіробітництва от 27. 6. 1996. Podle této dohody měl Írán nakupovat ukrajinské zboží, služby a investice a hradit finanční kompenzaci turkmenské straně.
- ¹¹ Arménie řešila problémy dlužných částek za zemní plyn podobným způsobem. V tomto případě se však třístranná spolupráce obešla bez zasahování Moskvy. Naplňování kontraktu se nakonec ukázalo nejméně výhodné pro Írán, který „platil“ čisté peníze Turkmenistánu za přečenené zboží a služby z Ukrajiny.
- ¹² Podle údajů z různých zdrojů činila celková produkce Turkmenistánu v roce 2000 cca 51,7 mil. m³ zemního plynu, zatímco prezident Türkmenbašy deklaroval těžbu ve výši 75 mld. m³ (viz například Lelyveld, 2002 a).
- ¹³ Соглашение между Туркменистаном и Российской Федерацией о сотрудничестве в газовой отрасли от 10 апреля 2003 г.; Контракт купли-продажи природного газа между Государственной торговой корпорацией «Туркменнефтегаз» и ООО «Газэкспорт» от 10 апреля 2003 г. (Gazexport je dceřiná firma Gazpromu, která má na starosti obchod tohoto ruského monopolu s Turkmenistánem.)
- ¹⁴ V roce 2005 bylo odsouhlaseno zvýšení ceny zemního plynu ze 44 USD za 1000 m³ na 60 USD, na začátku roku 2006 byla cena zvýšena na 65 USD, v roce 2006 byl prodej zemního plynu realizován ve výši 85 USD za 1000 m³.
- ¹⁵ ОАО Газпром, Пресс-релиз, 5. 9. 2006, <http://www.gazprom.ru>. Ani tato dohoda nemůže být však dodržena, neboť přepravní kapacita pro turkmenský plyn přes území Kazachstánu je alokována ve výši 44–45 mld. m³ ročně na léta 2006–2010.
- ¹⁶ V prvním pololetí 2008 by měl Gazprom platit 130 USD za 1000 m³ turkmenského zemního plynu, ve druhém pololetí by se částka měla zvýšit na 150 USD. Od roku 2009 by cena měla být určena aktuální situací na trhu (Время новостей, 28. 11. 2007).
- ¹⁷ Text deklarací viz například Совместная декларация Президента Республики Казахстан, Президента Российской Федерации и Президента Туркменистана о строительстве Прикаспийского газопровода от 12. 5. 2007, http://kremlin.ru/interdocs/2007/05/12/1334_type72067_128334shtml?type=72067 (poslední přístup: 14. 5. 2007). Совместная декларация Президента Республики Казахстан, Президента Российской Федерации, Президента Туркменистана и Президента Республики Узбекистан о развитии газотранспортных мощностей в регионе Центральной Азии от 12. 5. 2007, http://kremlin.ru/interdocs/2007/05/12/1339_type72067_128335shtml?type=72067 (poslední přístup: 14. 5. 2007).
- ¹⁸ Z tohoto hlediska je kapacita plynovodu zcela naplněna, neboť například v roce 2005 vyvezl Turkmenistán 45,2 mld. m³ zemního plynu (Коммерсант, 27. 10. 2006).
- ¹⁹ Podle stávajících smluv by Turkmenistán měl v roce 2007 exportovat cca 96 mld. m³ plynu, zatímco reálné možnosti jsou odhadovány okolo 50 mld. m³ (viz například Ашгабат-ара!, 2007).
- ²⁰ Jestliže v roce 1991 tvořil palivoenergetický sektor Uzbekistánu 3,7 % celkového průmyslu republiky a spotřební průmysl zaujímal podíl 39,9 %, v roce 1998 byla podobná čísla ve výši 13,3 %, respektive 19,2 % (Расулев – Денисов, 2000, s. 81).
- ²¹ Договор о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан от 16. 6. 2004, www.ln.mid.ru/bl.nsf/0/6a3102a0c038b72ec3256eb600317a9f?OpenDocument (poslední přístup: 2. 8. 2004).
- ²² Ведомости, 26. 1. 2006.
- ²³ Údaje Uzbekněftgazu z roku 2005.
- ²⁴ Соглашение о стратегическом сотрудничестве в газовой отрасли между НХК «Узбекнефтегаз» и ОАО «Газпром» от 17 декабря 2002 года.
- ²⁵ Reálně bylo v roce 2006 zakoupeno 9 mld. m³ plynu (Gazprom.ru, 7. 12. 2006).
- ²⁶ Совместная декларация Президента Республики Казахстан, Президента Российской Федерации, Президента Туркменистана и Президента Республики Узбекистан о развитии газотранспортных мощностей в регионе Центральной Азии от 12. 5. 2007.
- ²⁷ Například v roce 1997 Uzbekistán exportoval přibližně 6 mld. m³ plynu. V roce 2000 to bylo okolo 9 mld. m³, z toho přibližně 4 mld. m³ do Kazachstánu, 1 mld. m³ do Kyrgyzstánu a 0,6 mld. m³ do Tádžikistánu. Téměř 90 % celkové produkce Uzbekistánu zůstává však pro vnitřní spotřebu (Файзуллаев, 2004, s. 163–164). Jen v roce 2006 Rusko nakoupilo u Uzbekistánu 9 mld. m³ za cenu 100 USD/1000 m³.
- ²⁸ Концепция развития газовой отрасли республики до 2015 года. Постановление Правительства Казахстана № 25 от 11 января 2002.
- ²⁹ Ведомости, 4. 10. 2006.
- ³⁰ V souladu s koncepcí rozvoje plynárenského průmyslu Kazachstánu do roku 2015 se předpokládá výstavba plynovodu ze západního Kazachstánu na jih, která je v současné době ve stadiu realizace. Tato linie má snížit

- závislost na dodávkách ze sousedních států pro jižní Kazachstán. Dokončení této linie se plánuje v roce 2010 (Концепция развития газовой отрасли республики до 2015 года. Постановление Правительства Казахстана № 25 от 11 января 2002).
- ³¹ V prosinci 2006 byla podepsána třístranná dohoda mezi Ruskem, Uzbekistánem a Kazachstánem, podle níž Uzbekistán v roce 2007 dodá 3,5 mld. m³ zemního plynu za cenu 100 USD. Kazachstán pak stejný objem plynu prodá z kvóty určené mezi Uzbekistánem a Ruskem.
- ³² Například na jednáních mezi Kazachstánem a Gruzii se předpokládalo, že by Gruzie mohla dostávat cca 2 mld. m³ ročně z Kazachstánu, což by pokrylo cca 90 % spotřeby plynu v Gruzii. Tuto „konkurenci“ však Rusko nemohlo připustit, protože by tak ztratilo jeden z nátlakových prostředků na Gruzii.
- ³³ Совместная декларация Президента Республики Казахстан, Президента Российской Федерации, Президента Туркменистана и Президента Республики Узбекистан о развитии газотранспортных мощностей в регионе Центральной Азии от 12. 5. 2007.
- ³⁴ Odhaduje se, že zvýšení propustnosti na 100 mld. m³ ročně (tedy téměř na dvojnásobek) by vyšlo přibližně na 3,1 mld. USD (Губанов, 2006, s. 112).
- ³⁵ Нейтральный Туркменистан, 12. 4. 2003.
- ³⁶ Совместная декларация Президента Республики Казахстан, Президента Российской Федерации и Президента Туркменистана о строительстве Прикаспийского газопровода от 12. 5. 2007.
- ³⁷ S nesankcionovanými odběry plynu ze strany Ukrajiny se Gazprom (a odběratelé ve střední a západní Evropě) potýkají již od rozpadu Sovětského svazu.
- ³⁸ Tento spor je vedle čistě osobních vztahů mezi Türkmnebašym a Hejdarem i İlhamem Alijevovými dán i sporem o ropná pole v Kaspickém moři (k problémům viz například Litera a kolektiv, 2006, s. 240).
- ³⁹ Zájem o export plynu Transkaspickým plynovodem deklarovaný v poslední době prezidentem Berdymuhammedovem lze prozatím interpretovat pouze jako určitý signál nejen vůči Evropě, ale především vůči Rusku a Číně.
- ⁴⁰ S ohledem na to, že se těchto dvoustranných jednání nezúčastnila plnoprávně turkmenská delegace, nelze tuto dohodu prozatím považovat za reálnou.
- ⁴¹ Z poslední doby jde zejména o přijetí turkmenského prezidenta Berdymuhammedova na nejvyšší úrovni v Bruselu, stejně jako o návštěvu evropského komisaře Andrise Piebalgise v Ašgabat.
- ⁴² Jde především o vojenské plány Ázerbájdžánu na opětovné připojení Náhorního Karabachu, stejně jako o gruzínskou vojenskou rétoriku ohledně řešení konfliktu v Jižní Osetii a v Abcházii.
- ⁴³ Pokud sečteme dohromady teoretickou kapacitu dodávek ze všech směrů, potom by Turecko dostávalo necelých 12 mld. m³ plynovodem přes Ukrajinu, Rumunsko a Bulharsko, 10 mld. m³ Modrým proudem a dalších 6 mld. m³ z Ázerbájdžánu.
- ⁴⁴ Соглашение о взаимопонимании и основных принципах сотрудничества в области нефти и газа между Правительством Туркменистана и Китайской национальной нефтегазовой корпорацией от 7 июля 2000 г.
- ⁴⁵ Совместная декларация Туркменистана и Китайской Народной Республики о дальнейшем укреплении и развитии отношений дружбы и сотрудничества. Нейтральный Туркменистан, 18. 7. 2007.
- ⁴⁶ Совместная декларация Туркменистана и Китайской Народной Республики о дальнейшем укреплении и развитии отношений дружбы и сотрудничества. Нейтральный Туркменистан, 18. 7. 2007.
- ⁴⁷ Глава государства Нурсултан Назарбаев встретился в резиденции Акorda с Председателем Китайской Народной Республики Ху Цзиньтао, прибывшим в Казахстан с государственным визитом. Akorda.kz (oficiální stránky prezidenta Kazachstánu), 18. 8. 2007, http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/news-open?OpenForm&idn=3&idno=5158AABDB3C13F544625733B003D4CD9&lang=ru (poslední přístup: 20. 8. 2007).
- ⁴⁸ Střední Evropa v Unii a Unie ve střední Evropě, Konference Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, Bezpečnostní sekce, 20.–21. 9. 2007.
- ⁴⁹ Existuje však i názor, že růst dovozu zemního plynu do Číny nelze přeceňovat. Odhaduje se, že v roce 2020 bude Čína importovat cca 80 mld. m³ ročně, což je ve srovnání s Evropou stále relativně nízké číslo. Pokud však vydrží tempo čínského růstu, bude tendence spotřeby plynu stále vyšší. Sřet zájmů Evropy/USA a Číny, popřípadě dalších světových odběratelů však zákonitě bude muset přijít.
- ⁵⁰ ITAR TASS, 30. 6. 2006.
- ⁵¹ Ukrajinský expert Vladimir Saprykin hovoří v této souvislosti o „plynovém chalífátu Ruska ve Střední Asii“ (viz Сапрыкин, 2004, s. 93–107).

Literatura

Dokumenty

- Договор о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан от 16. 6. 2004, www.ln.mid.ru/bl.nsf/0/6a3102a0c038b72ec3256eb600317a9f?OpenDocument (poslední přístup: 2. 8. 2004).
- Концепция развития газовой отрасли республики до 2015 года. Постановление Правительства Казахстана № 25 от 11 января 2002. Министерство Энергетики и минеральный ресурсов Республики

Казахстан, 29. 6. 2007, www.memr.gov.kz/?mod=news&year=2008&lng=rus&cat_id=12&id=130 (poslední přístup: 25. 8. 2007).

- Контракт купли-продажи природного газа между Государственной торговой корпорацией «Туркменнефтегаз» и ООО «Газэкспорт» от 10 апреля 2003 г. Нейтральный Туркменистан, 11. 4. 2003.
- Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Туркменистана о поставках природного газа в 1993 г. от 11 ноября 1992 г. Туркменская искра, 13. 11. 1992.
- Соглашение между Туркменистаном и Российской Федерацией о сотрудничестве в газовой отрасли от 10 апреля 2003 г. Нейтральный Туркменистан, 11. 4. 2003.
- Соглашение о стратегическом сотрудничестве в газовой отрасли между НХК «Узбекнефтегаз» и ОАО «Газпром» от 17 декабря 2002 года. Нефтегазовая отрасль Узбекистана. Avesta Research, 1. 10. 2006, <http://www.avesta.uz> (poslední přístup: 22. 7. 2007).
- Соглашение о взаимопонимании и основных принципах сотрудничества в области нефти и газа между Правительством Туркменистана и Китайской национальной нефтегазовой корпорацией от 7 июля 2000 г. Нейтральный Туркменистан, 8. 7. 2000.
- Совместная декларация Президента Республики Казахстан, Президента Российской Федерации, Президента Туркменистана и Президента Республики Узбекистан о развитии газотранспортных мощностей в регионе Центральной Азии от 12. 5. 2007. Нейтральный Туркменистан, 14. 5. 2007.
- Совместная декларация Президента Республики Казахстан, Президента Российской Федерации и Президента Туркменистана о строительстве Прикаспийского газопровода от 12. 5. 2007. Нейтральный Туркменистан, 14. 5. 2007.
- Совместная декларация Туркменистана и Китайской Народной Республики о дальнейшем укреплении и развитии отношений дружбы и сотрудничества. Нейтральный Туркменистан, 18. 7. 2007.
- Срочное решение Правительства Туркменистана. Туркменская Искра, 21. 2. 1994.

Monografie

- Дипломатия Туркменбаши (2001). Через Нейтралитет к новому миру. 1991–2000. Под ред. Виктора Храмова. Ашгабат: ТДН, 2001.
- Губанов, Вячеслав Анатольевич (2006): Внешнеэкономические аспекты газовой промышленности стран Центральной Азии, дис. кандидата экон. наук. Москва: Институт экономики РАН, 2006.
- Litera, Bohuslav a kolektiv (2006): Energie pro Evropu. Energetická spolupráce Ruska a zemí postsovětského prostoru s Evropskou unií. Praha: Eurolex Bohemia, 2006.
- Лузянин, Сергей Геннадьевич (2007): Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004–2008 гг.). Москва: Восток – Запад, 2007.
- Rashid, Ahmed (2001): Taliban. The Story of the Afghan Warlords. London: Pan Macmillan, 2001.
- Салыгин, Валерий Иванович – Сафарян, Армен (2005): Современные международные экономические отношения в Каспийском море. Москва: Международный институт энергетической политики и дипломатии МГИМО, 2005.
- World Energy Outlook 2001 (2002). Paris: International Energy Agency, 2002.
- World Energy Outlook 2004 (2005). Paris: International Energy Agency, 2005

Odborné stati

- Бирюков, Сергей Владимирович (2001): Россия и Центральная Азия. Политика России в отношении Новых Независимых Государств: проблема выбора и стратегии. Восток, № 1, s. 84–96.
- Energy Corridors (2007). European Union and Neighbouring Countries. Directorate General for Research Sustainable systems. Office for Official Publications of the European Commission, 2007, ec.europa.eu/research/energy/pdf/energy_corridors_en.pdf
- Эсенов, Мурад (2001): Внешняя политика Туркменистана и ее влияние на систему региональной безопасности. Центральная Азия и Кавказ, № 1 (13), s. 56–63.
- Файзуллаев, Д. А. (2004): Газовые ресурсы Узбекистана и Туркменистана. Азия и Африка сегодня, № 9, s. 13–17.
- Файзуллаев, Д. А. (2005 а): Российско-туркменское сотрудничество в газовой отрасли. Общество и экономика, № 3, s. 162–173.
- Файзуллаев, Д. А. (2005 б): Туркменистан: стратегия и тактика освоения газовых ресурсов. Азия и Африка сегодня, № 1, s. 21–24.
- Файзуллаев, Д. А. (2003): Узбекистан. Дружеские отношения после развода. Азия и Африка сегодня, № 12, s. 14–16.
- Гусейнов, Рауф (2004): Политика российских энергетических компаний в Центральной Азии. Центральная Азия и Кавказ, № 5 (35), s. 75–76.
- Гушер, А. И. (2003): Политика, экономика, нефть и газ Казахстана. Азия и Африка сегодня, № 2, s. 23–32.
- Ионова, Е. (2003): Экономическая политика Узбекистана. Россия и страны Ближнего Зарубежья, № 11, s. 20–24.
- Куртов, Аджар Аширович (2003): «Формула Туркменбаши» – за и против. Международные процессы, № 3, s. 131–137.

KONZULTACE: STŘEDNÍ ASIE

- Лаумулин, Марат (2006): «Газпром» как ТНК и страны Центральной Азии. Центральная Азия и Кавказ, № 5 (47), s. 41–54.
- Огибенин, Евгений – Графов, Павел (2002): Трансафганский проект – вопросов больше, чем ответов. Мировая энергетическая политика, № 5, s. 20–24.
- Прейгер, Давид – Омельченко, Владимир (2007): Проблемы экспорта туркменского газа: взгляд из Украины. Центральная Азия и Кавказ, № 1, s. 141–155.
- Расулев, А. – Денисов, Юрий Павлович (2000): Проблемы структурных изменений в экономике Узбекистана. МЭМО, № 3, s. 80–84.
- Сапрыкин, Владимир (2004): Российский «Газпром» в странах Центральной Азии. Центральная Азия и Кавказ, № 5 (35), s. 93–107.
- Šír, Jan (2006): Od závislosti k autarkii? Formování zahraniční politiky Turkmenistánu. Pražské sociálně vědní studie, Teritoriální řada 025. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, 2006.
- Šír, Jan (2008): Turkmenistán po „atentátu“. In: Souleimanov, Emil (ed.): Porušování lidských práv ve světě. Praha: VIP Press, 2008 (v tisku).
- Томберг, Игорь (2006): Центральная Азия и Каспийский регион: новый этап «Большой энергетической игры». Центральная Азия и Кавказ, № 5 (47), s. 23–41.
- Урдашев, Баходур Бахтиярович (2004): Состояние и перспективы торгово-экономического сотрудничества Узбекистана и России. Общество и экономика, № 7, s. 344–350.

Publicistické články

- 17 ноября в городе Самсуне состоится официальная церемония открытия газопровода «Голубой поток». Нефтегазовая вертикаль, 25. 10. 2005.
- Ашгабат-ара! Бизнес, № 17 (744), 23. 4. 2007, <http://www.business.ua/i744/a23381/> (poslední přístup: 26. 4. 2007).
- Гривач, Алексей (2007): Пустопровод. Время новостей, 21. 12. 2007.
- Гривач, Алексей – Денисов, Андрей (2002): Прощание с «Итерой». «Газпром» наступает на СНГ. Время новостей, 25. 11. 2002.
- Грозин, Андрей (2006): Туркменского майдана не будет. Центразия.ру, 21. 12. 2006, <http://centrasia.ru/newsA.php4?st=1166705580>
- Lelyveld, Michael (2002 a): Russia: Gazprom Seeks Turkmenistan-Ukraine Gas Trade. RFE/RL, 17. 12. 2002, <http://www.rferl.org/nce/features/2002/12/17122002175258.asp> (poslední přístup: 18. 12. 2002).
- Lelyveld, Michael (2002 b): Turkmenistan: Oil Output Numbers Fall Short of Targets. RFE/RL, 16. 1. 2002, <http://www.rferl.org/nca/features/2002/01/16012002084916.asp> (poslední přístup: 25. 2. 2006).
- Nabucco против «Посейдона». Время новостей, 8. 6. 2007.
- Подобедова, Людмила (2007): «Итера» поможет «Газпрому». RBC Daily, 12. 3. 2007, <http://www.rbcdaily.ru/2007/03/12/tek/267898> (poslední přístup: 16. 4. 2007).
- Сарыев, Ораз – Волков, Виталий (2007): Газовая декорация. Немецкая волна, 23. 7. 2007.
- Утечка газопроводов. Россию лишают азиатских энергоносителей. Коммерсант, 21. 8. 2007.
- Вяземская, Ольга (2006): Газовая отрасль Казахстана. АПН Казахстан, 4. 12. 2006.

Poznámka

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841 Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika. Předběžná verze byla přednesena na konferenci Střední Evropa v Unii a Unie ve střední Evropě, pořádané Fakultou sociálních věd Univerzity Karlovy v září 2007.

